

طراحی الگوی بازدارندگی نظامی از منظر آموزه‌های دینی

مه‌ادی علی نژاد، محسن گودرزی و سعید شجاعی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۲/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۵/۲۵

چکیده

بازدارندگی نظامی و کاربرد آن قدمتی به تاریخ جنگ دارد. در واقع بازدارندگی دشمن را به لحاظ فیزیکی دفع نمی‌کند بلکه به لحاظ روانی ممانعت از تجاوز او می‌کند. امروزه با وجود مطرح شدن مفهوم بازدارندگی در تمامی عرصه‌های نظامی، دفاعی، سیاسی و حتی اقتصادی، الگوی واحد و یا رهنای مدونی براساس موازین اسلامی و متکی به ادبیات دفاعی اسلام تدوین نگردیده است. در این پژوهش برای ارائه الگوی بازدارندگی نظامی ابتدا از طریق مشاوره و مصاحبه با خبرگان در خصوص تعیین منابع اصلی مکتب اسلام در حوزه عنوان پژوهش، به چهار منبع ارزشمند اسلامی؛ قرآن کریم، سیره نبوی، تاریخ اسلام و نهج البلاغه دست یافته‌ایم. با توجه به اینکه واژه بازدارندگی نظامی در منابع فوق با همین عنوان ذکر نشده است، لذا با مطالعات اکتشافی و همچنین مصاحبه با خبرگان نظامی و راهبردی کشور کلید واژه‌ها و مولفه‌های اصلی بازدارندگی نظامی استخراج شده و این مولفه‌ها در منابع اصلی تحقیق مورد بررسی قرار گرفت. از اطلاعات گردآوری شده براساس فرایند نظریه داده بنیاد ۴۲ کدباز، ۱۴ مفهوم و ۷ مقوله استخراج شد. در جمع بندی کلی، الگوی بازدارندگی نظامی از منظر اسلام در قالب مدل پارادایمی بر مبنای نظریه داده بنیاد، ارائه شده است. با عنایت به اینکه دین اسلام حامی صلح طلبی و احقاق حقوق مستضعفان عالم است، در این الگو بازدارندگی نظامی بیشتر تأکید بر جلوگیری از جنگ و خشونت دارد و در این راستا تفاوت آشکاری با حملات پیش‌دستانه غربی‌ها و همچنین خشونت طلبی برخی از فرقه‌ها و قومیت‌های به ظاهر اسلامی از قبیل گروه تروریستی القاعده و داعش، دارد.

کلید واژه‌ها: الگو، بازدارندگی نظامی، مکتب اسلام، داده بنیاد

۱. استادیار دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین(ع)، نویسنده مسئول: az1349455@gmail.com

۲. دکتری سیاست دفاعی دانشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی

۳. کارشناس ارشد و مربی دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین(ع)

مقدمه

بازدارندگی پیش از آنکه در قالب سیاست، دکترین و استراتژی کشورها مطرح شود، در متن زندگی فردی و اجتماعی انسان نقش داشته است. بروز رفتارهای خاص برای دلسرد کردن حریف، دست یازیدن به اقدامی خصمانه و یا اتخاذ وضعیتی دفاعی برای گوشزد کردن این نکته که اقدام متجاوزانه، عواقب ناخوشایندی برای وی خواهد داشت، حکایت از رفتاری غریزی دارد که برای بقاء از سوی افراد و گروه‌ها و حتی جوامع بشری، سر می‌زند. بنابراین شاید بتوان گفت بازدارندگی ریشه‌های فطری در رفتارهای انسانی دارد (فرشچی، ۱۳۸۳: ۳۲). از طرفی پایداری هر ملتی به میزان توانایی و قدرت دفاعی آن ملت بستگی دارد؛ بنابراین هر قومی برای حفظ استقلال و عظمت خویش ناچار است همیشه خود را قوی و نیرومند نگه دارد تا دشمن قصد تعدی نداشته باشد. فلسفه‌ی پیدایش جنگ، تأسیس ارتش و نیروی نظامی هم در تاریخ به همین دلیل است. براساس تعاریف کلاسیک، نظریه بازدارندگی، عبارت است از کوشش یکی برای اعمال نفوذ در دیگری تا او را از اقدام به عمل که متضمن خسارت یا هزینه‌ای برای اولی است بازدارد (الیوت و رجینالد، ۱۳۷۸: ۲۴۵). این نظریه براساس تهدید بنا شده است و هدف آن بازداشتن بازیگر از بازی‌اش براساس ایجاد ترس است. نظریه بازدارندگی نظامی نیز بر این باور است که در شرایطی که هزینه پیش‌بینی شده برای یک تجاوز نظامی از منافع مورد نظر بیشتر باشد، تصمیم‌گیرندگان از توسل به جنگ خودداری می‌کنند. در حقیقت نظریه‌ی بازدارندگی آخرین سازوکاری است که با مشخص کردن هزینه‌ی جنگ، عملاً از وقوع آن جلوگیری می‌کند. نکته مهم اینکه بازدارندگی از نظر فیزیکی وضع دشمن را تغییر نمی‌دهد، بلکه از نظر روانی از تجاوز جلوگیری می‌کند. بوفر می‌گوید بازدارندگی فرآیندی روانی است که در آن، نمایش استفاده از زور نقش مهمی دارد ولی اهمیت انحصاری ندارد. با وجود انتقادات موجود، تئوری بازدارندگی توانسته است رفتار بازیگران اصلی نظام بین‌الملل را چه در حالت دو قطبی، چه در نظام سلسله‌مراتبی فعلی، تبیین و تفسیر کند؛ چرا که عدم وقوع جنگ هسته‌ای در این مدت به خوبی بیانگر کارایی این نظریه می‌باشد.

از سوی دیگر تحقیقات و مطالعات انجام شده در حوزه بازدارندگی نشان می‌دهد استنباط غربی‌ها از بازدارندگی در جوامع اسلامی بیشتر تکیه بر عقاید سلفی و افرادی همچون ابن تیمیه دارد که بازدارندگی را نوعی حمله و تجاوز پیش‌دستانه به اقوام و کشورهای دیگر و تاکتیک‌های تروریستی قلمداد می‌کنند. محققان و نظریه پردازان غربی، ویژگی‌های بازدارندگی جهادی اسلام بویژه سنی مذهب‌ها را با برداشت‌ها از جنگ قومی یا قبیله‌ای خاص و تاکتیک‌های تروریستی تبیین می‌کنند و دلیل این امر را توجه شدید گروه‌های جهادی به نمونه‌های اوایل اسلام می‌دانند، برخی مثال‌ها نظیر حمله به کاروان بازرگانان اهل مکه در قرن هفتم پس از میلاد که توسط مسلمانان و از پایگاه قدرتشان در مدینه صورت گرفت، مصداق‌هایی از ریشه‌های الگوهای بازدارندگی در اسلام و نیز اهمیت آن‌ها برای گروه‌های جهادی سلفی تبیین شده است (Brandon, 2012).

براندون فریدمن معتقد است؛ امروزه، مفهوم اسلامی سنتی «مجازات بازدارنده عبرت‌آموز» (عقوبت دادن) بارها و بارها چه در مقام نظری و چه در مقام عمل ضمن توجیحات گروه‌های جهادی مطرح و خواستار حملات تروریستی شده است (همان). آلکس گرینبرگ نیز در خصوص عقاید شیعه تعبیرهای مشابهی دارند اینکه؛ در جهان بینی شیعه، حکومت اسلامی واقعی تنها پس از ظهور مهدی (عج) ممکن است و اگر ظهور مهدی (عج) را بتوان با هرج و مرج جهانی تسریع کرد، ایران می‌تواند با ایجاد مسائل و مشکلات فراوان این روند را تسریع کند. در این صورت، ایران به‌طور فعال به دنبال تقابل خواهد بود تا تلاش برای کاهش تنش (گرینبرگ، ۲۰۱۲). در واقع آقای گرینبرگ اعتقاد به منجی عالم را متناقض با نظریه بازدارندگی متعارف تعبیر می‌کند و معتقد است ایرانیان شیعه برای رسیدن به حکومت حضرت مهدی (عج) تلاش می‌کنند تا جهان را با هرج و مرج و بی عدالتی پرکنند چراکه به اعتقاد شیعه، مهدی منجی زمانی ظهور خواهد کرد که فساد و بی عدالتی جهان را بپزند.

اینگونه برداشت‌های غلط از جهان بینی اسلامی در خصوص بازدارندگی نظامی نگارنده را واداشت تا در این عرصه به تحقیق جامعی بپردازد. در واقع این تحقیق از دو جنبه دارای

اهمیت و ضرورت است: اول آنکه پاسخی قاطع به شبهات و برداشت‌های غلط و غرض آلود از بازدارندگی نظامی در نگاه اسلام باشد و دوم؛ اهمیت بازدارندگی نظامی برای جمهوری اسلامی ایران و پذیرش آن، پذیرش راهبرد بازدارندگی نظامی به عنوان یک راهبرد دفاعی اصلی و مستقل برای کشوری، مسلماً مقرون به صرفه‌تر است. در عین حال، این رویکرد، نیروها و وسایل کمتری را درگیر می‌کند و با القای عدم قاطعیت‌های متعدد، به صورت موثر باقی می‌ماند. بازدارندگی نظامی با بی‌فایده کردن پدیده تجاوز و با امکان تنبیه متجاوز پس از وقوع تجاوز، امکان باور یک تهدید معتبر را فراهم می‌آورد (اولسوسکی، ۱۳۸۳: ۳۷-۳۸). در بازدارندگی نظامی علاوه بر جلوگیری از تجاوز که نقش اصلی آن است، به مقاصد دیگری نیز پرداخته می‌شود از جمله؛ دلسرد کردن یک متجاوز بالقوه از به کارگیری نیروهای مسلح‌اش به عنوان وسیله‌ای برای اعمال فشار سیاسی، جلوگیری از تجاوز نظامی، متوقف کردن عملیات‌های جنگی، تقویت موقعیت و اقتدار یک کشور در خارج از مرزهایش.

بنابراین هدف از این تحقیق ارائه الگویی از بازدارندگی نظامی از منظر اسلام می‌باشد که مولفه‌های اصلی این الگو و مفاهیم مرتبط با آن به روشنی تبیین شده و پاسخی برای این سؤال باشد که: الگوی بازدارندگی نظامی از منظر اسلام چیست و مولفه‌های اساسی آن کدامند؟

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

الف) پیشینه موضوع

با بررسی منابع داخلی و خارجی، در خصوص عنوان پژوهش، منبع مستقلی یافت نشد. اما در مورد بازدارندگی، تحقیقاتی انجام گرفته است که برخی از آنها به نحوی مرتبط با موضوع این پژوهش است، از جمله:

- «ابعاد تهدید نرم در استراتژی بازدارندگی امنیت ملی امریکا» نوشته علی محمد نائینی، هدف این مقاله، بررسی ابعاد رویکرد نرم‌افزاری در برآورد تهدیدات و استراتژی امنیت ملی امریکا در افزایش قدرت بازدارندگی این کشوری باشد. وی معتقد است، طرح کلان

دولت آمریکا در سیاست خارجی حاوی برآورد تهدیدات، فرصت‌ها و چالش‌های فراروی بوده و مجموعه‌ای از راهبردها و دستورالعمل‌های راهبردی برای مقام ریاست جمهوری این کشور است. نتیجه اینکه؛ شرایط و ویژگی‌های محیطی از دیدگاه امریکایی‌ها پس از حادثه ۱۱ سپتامبر با تمرکز بر رویکرد نو محافظه‌کاران و تهدیدات از منظر حاکمان جدید، مورد تأکید قرار می‌گیرد.

- «نقش عنصر بازدارندگی در راهبرد نظامی ایران» نوشته علی باقری دولت‌آبادی، هدف این پژوهش پاسخ به این سؤال است که، راهبرد بازدارندگی ایران برای مقابله با تهدیدات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای غرب بر چه مؤلفه‌هایی استوار است؟. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد با وجود تهدیدات مکرر، غرب نتوانسته از راه نظامی ایران را وادار به عقب نشینی از مواضع انقلابی خود نماید. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد راهبرد بازدارندگی ایران متکی بر عنصر دفاعی بوده و مشخصاتی همچون توان بازدارندگی موشکی، تهدید امنیت صدور انرژی، دفاع مسطح (موزائیکی)، بهره‌گیری از کمک متحدان راهبردی، جنگ نامتقارن و عملیات استشهادی است.

- «بازدارندگی دفاعی جدید جمهوری اسلامی ایران» نوشته رضا مؤمن زاده، هدف این پژوهش تبیین بازدارندگی دفاعی جدید جمهوری اسلامی ایران در برابر تهدیدات امروزی است. نتایج این تحقیق، مولفه‌های بازدارندگی دفاعی ایران را بر اساس عناصر و مولفه‌های زیر می‌داند: برآورد تهدید در بدترین حالت، تأکید بر راهبرد دفاعی همه‌جانبه مردمی، استفاده از توانمندی‌های تسلیحاتی پیشرفته، تولید الگوهای بومی عملیاتی، تولید قدرت در محیط آسیب‌های دشمن، توجه به ملاحظه عملیات روانی و مدیریت افکار عمومی داخل به نحوی که راهبرد مقاومت هوشمندانه دچار خدشه نشود.

ب) مفهوم شناسی تحقیق

بازدارندگی

کلمه «بازدارندگی» از نظر لغوی به معنای «ترسیدن از» یا «ترساندن» است. برگرفته از کلمه لاتین «deferer» بنابراین، مفهوم اولیه بازدارندگی بر اساس تهدید و ترس استوار

است. بازدارندگی یکی از موضوعات روابط بین‌الملل می‌باشد که در هر دو حوزه‌ی استراتژی و دیپلماسی کاربرد دارد. بازدارندگی عبارت است از اقدام یا مجموعه‌ای از اقدامات که برای پیشی‌جستن از اقدامات خصمانه‌ی دشمن صورت می‌گیرد. تئوری بازدارندگی یعنی کوشش یکی برای اعمال نفوذ در دیگری تا او را از اقدام به عملی که متضمن خسارت یا هزینه‌ای برای اولی است باز دارد (الیوت ورجینالد، ۱۳۷۸: ۳۷۰). به عبارت ساده‌تر بازدارندگی عبارتست از: منصرف کردن عامل مورد نظر از انجام یک راه کار، به وسیله اعلام خطر به او نسبت به عواقبی که مورد علاقه وی نمی‌باشد (اسکراتن، ۲۰۰۷: ۱۷۸).

بازدارندگی یکی از شعبات مکتب رئالیسم است که دست کم در طول نیم قرن گذشته با تعریف جدید خود و تکیه بر سلاح‌های غیرمتعارف، توانسته است تعیین‌کننده‌ی عرصه‌ی روابط بین‌الملل باشد. این دیدگاه با تأکید بر اصالت قدرت در روابط انسان‌ها، مسلح‌بودن را عامل آرامش و برقراری صلح می‌داند. در طول دورانی که ایالات متحده، سلاح اتمی را در انحصار خود داشت، هیچ نظریه‌ی استراتژیک منظمی در مورد بازدارندگی وجود نداشت، قبل از آن به پیشنهاد «جورج کنان» اندیشمند روابط بین‌الملل، سیاست تحدید یا سد نفوذ پدید آمد، در واقع، کنان نه بر ابزارهای سد نفوذ تأکید و نه آنها را رد می‌کرد، بلکه اعتقاد داشت که این ابزارها در کنار اهرم‌های سیاسی و اقتصادی موجود، بخشی از ابزارهای دیپلماتیک را تشکیل می‌دهد (نقیب زاده، ۱۳۶۹: ۱۳۱).

بازدارندگی نظامی

در روابط بین‌الملل سیاست دلسرد کردن متجاوز احتمالی از دست یازیدن به عملی خصمانه را بازدارندگی گویند (فرشچی، ۱۳۸۳: ۳۳). اگر دلسردکردن و منصرف کردن دشمن با طرح و اعمال مجازات‌های سخت از طریق قوای نظامی مطرح باشد، بازدارندگی نظامی گویند. بنابراین، بازدارندگی نظامی عبارت است از نظریه و عمل ایجاد و استفاده از توان بالقوه نظامی به گونه‌ای که دشمن از ترس مواجه شدن با دو مشکل، یعنی نرسیدن به اهداف معین و نیز سطح پیش‌بینی شده‌ای از تلفات، از اجرای هر اقدام نظامی باز بماند؛

در این میان قدرت بازدارندگی نظامی نیز به آن دسته از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های نظامی بالقوه و بالفعل اطلاق می‌گردد که در مقابله با تهدیدات امنیت ملی بتواند در هر زمان و مکان مورد استفاده تصمیم‌گیران سطوح راهبردی کشور قرار گیرد (کریمی، ۱۳۹۱: ۱۸۲). بطور کلی بازدارندگی نظامی در گرو استفاده کامل از توانمندی‌های آفندی و پدافندی برای ایجاد یک تهدید معتبر است که ممکن است مسئله تجاوز را با غیر سودمند ساختن آن رفع کند (کوئکن بوش و استفن؛ ۲۰۱۱).

اعتبار بازدارندگی نظامی

به عقیده متخصصان این حوزه، مهم‌ترین عوامل مؤثر بر اعتبار بازدارندگی نظامی عبارتند از: امکان تخریب نیروهای بازدارنده، کارآیی حمله تلافی‌جویانه، کارآیی عملیات روانی، قابلیت بقای نیروهای بازدارندگی نظامی و مناسب بودن اهداف (همان: ۴۲). سخن گفتن بدون داشتن توانمندی‌های نظامی قابل اطمینان، علاوه بر آنکه بازدارندگی را با شکست روبه‌رو می‌سازد، ممکن است تأثیر معکوس داشته و باعث شود که دشمن از وضعیت موجود آگاهی پیدا کند.

اعتبار تهدیدات بازدارندگی نظامی حتی زمانی که شانس به‌کارگیری آنها از نظر منطقی کم است، بر سه پدیده زیر استوار است: ترس از جنگ؛ عدم قطعیت؛ شانس. عدم قطعیت و شانس می‌تواند بر قضاوت انسانی سایه افکنده و به برخی سوءظن‌های دایمی بینجامد؛ سوءظن‌هایی با این مضمون که تهدید مورد نظر ممکن است جامه عمل پوشیده، منجر به جنگ شود. بازدارندگی بر مبنای عدم قطعیت، شک و تردیدهایی را در خصوص هر حمله و پاسخ احتمالی مربوط به آن مطرح می‌سازد. عواملی وجود دارند که ممکن است باعث شوند تا یک متجاوز بالقوه از خطر کردن پرهیز نماید؛ مثلاً طرف مقابل را بزرگتر از اندازه واقعی بیندارد، خود را دست کم بگیرد، و مقاصد دشمن را به غلط تفسیر کند.^۱

^۱. Quackenbush & Stephen. L

^۲. <http://www.negineiran.ir>

سیستم بازدارندگی نظامی و اصول به کارگیری آن

سیستم بازدارندگی نظامی یک کشور به عنوان مجموعه‌ای از اجزای ساختاری نمود پیدا می‌کند که به لحاظ داخلی هماهنگ شده‌اند، ارتباط متقابلی با یکدیگر دارند و در چارچوب راهبرد بازدارندگی نظامی در راستای دفاع از کشور مورد نظر کار می‌کنند. این سیستم از سه عامل تشکیل می‌شود و زیر سیستم‌های آنها عبارتند از: (۱) نظامی، (۲) غیرنظامی، (۳) فرماندهی، (۴) لجستیک. جزء اصلی بازدارندگی نظامی، یک زیر سیستم نظامی (حمله) است که از نیروهای مسلح تشکیل می‌شود. این زیرسیستم، توان بالقوه وارد آوردن صدمات بر یک متجاوز را تعیین و با این روش هزینه یک تجاوز را مشخص می‌کند و از این طریق انگیزه اقدامات خصمانه را کاهش داده، یا به کلی از بین می‌برد. زیرسیستم نظامی برای یک کشور غیر هسته‌ای باید وسایلی برای حمله در اختیار داشته باشد که بتواند وارد آمدن خسارت قابل توجهی را هم در عملیات‌های تهاجمی (تلافی جویانه) به سرزمین دشمن و هم در عملیات‌های پدافندی از سرزمین خودی تضمین کند. سطح کارایی بازدارندگی نظامی به عوامل انسانی، آموزش، عوامل فیزیکی و روان‌شناختی، تجربه، روحیه، و عزم و اراده نیز بستگی دارد. تجهیزات نظامی نه تنها عامل مهمی در بازدارندگی نظامی به‌شمار می‌رود، بلکه مجموع تمهیداتی که استفاده مناسب و مؤثر از آن را تضمین می‌کنند نیز مهم ارزیابی می‌شوند. تمهیداتی نظیر شناسایی، فرماندهی و امنیت، عملیات‌های روان‌شناختی و سیاسی، و حمایت از جامعه بین‌الملل (اولسوسکی، ۱۳۸۳: ۳۹).

نکته قابل توجه اینکه سیستم بازدارندگی تنها هنگامی مؤثر خواهد بود که سری و محرمانه نباشد و دشمن را تا حدود معینی باید از آن آگاه ساخت. ولی انتقال بیش از حد اطلاعات نیز اگر برنامه ریزی طرف مقابل را برای حمله تسهیل کند، می‌تواند به تضعیف طرف بازدارنده منجر گردد (جیمز دوئرتی و رابرت فالتزگراف، ۱۳۹۳: ۸۲).

ویژگی‌های نظریه‌ی بازدارندگی

نظریه‌ی بازدارندگی دارای ویژگی‌هایی از قبیل قابلیت، اعتبار، ثبات و ارتباط می‌باشد که به شرح هر یک از این ویژگی‌ها اشاره می‌شود.

الف) قابلیت: این ویژگی به جنبه‌ی توانایی دولت‌ها در نظریه‌ی بازدارندگی مربوط می‌شود. یعنی توانایی وارد آوردن ضربه به مهاجم احتمالی به وسیله‌ی تجهیزات متعارف و غیرمتعارف. نیروی بازدارنده به‌جز مواردی که بلوف می‌زند، باید قادر باشد در صورت لزوم مجازات متناسب را برای طرف مهاجم به مرحله‌ی عمل درآورد (امیدوارنیا، ۱۳۸۱: ۴۴).

ب) اعتبار: یعنی قبول واقعیت داشتن توانمندی و اراده‌ی لازم برای کاربرد آن، جهت بازداشتن مهاجم از تهاجم؛ به عبارتی بازدارندگی زمانی موثر است که توانایی کافی برای پاسخ به تهدید، وجود داشته باشد (همان: ۴۵).

ج) ثبات: اگر برخورد به اندازه‌ی کافی شدید باشد، طرف‌های منازعه نه‌تنها باید بتوانند تصمیم به اجرای تهدید را به یکدیگر بفهمانند، بلکه باید رهبران دشمن را در مورد نیت خود، تحت تاثیر قرار دهند؛ یک نظام بازدارندگی موثر صرفاً به داشتن نیروی نظامی قدرتمند نیاز ندارد، بلکه یک قدرت بازدارنده‌ی موثر علاوه‌بر معتبر بودن، باید با ثبات هم باشد (کریمی، ۱۳۹۱: ۳۹).

د) ارتباط: بازدارندگی هنگامی مؤثر است که نیروی بازدارنده منظور خود را صریح و شفاف به اطلاع طرف مقابل برساند و معین کند در صورت مورد حمله قرار گرفتن دقیقاً چه عواقبی در انتظار مهاجم خواهد بود؛ بنابراین لازم است دولت‌ها از طریق انتشار اعلامیه‌ی رسمی، ارسال پیام و اعلام برنامه‌های خود، نیت واقعی خود را در این زمینه آشکار کنند (ازغندی، ۱۳۷۴: ۲۳۱).

عناصر نظریه‌ی بازدارندگی

نویسندگان و نظریه‌پردازان مختلف برای بازدارندگی عناصری را طرح کرده‌اند که با جمع‌بندی دیدگاه‌های مختلف در خصوص بازدارندگی، در اینجا به ۷ عنصر مشترک در میان این نظریات اشاره می‌شود:

۱. **شرایط عینی:** برای تامین توان بازدارندگی، داشتن میزانی از توانایی‌های نظامی و تکنولوژیک لازم است و بدون آن، رسیدن به مرحله‌ی بعدی، که اثرگذاری در ذهن و باور طرف مقابل است، میسر نخواهد بود (لطفیان، ۱۳۷۶: ۲۱۴).

۲. **شرایط ذهنی:** مقصود این است که محیط روانی طرفین بازدارندگی از نظر راهبردی، بسیار با اهمیت است؛ به عبارت دیگر، از نظر ذهنی کشور الف باید آمادگی عملی ساختن تهدید را داشته باشد و کشور ب نیز از نظر ذهنی اقناع شود که در صورت درپیش‌نگرفتن سیاست‌های هم‌گرا با کشور الف، مورد حمله قرار خواهد گرفت (کریمی، ۱۳۹۱: ۴۰).
۳. **شرایط خاص:** شرایط خاص ناظر بر ویژگی‌های خاص هر کشور است؛ به‌طوری که هر تهدیدی علیه هر کشور، نتیجه‌ی مشخصی را به بار نخواهد آورد، یعنی این که ممکن است کشوری در مقابل تهدیدهای سطح پایین‌تر نیز تسلیم شود درحالی که کشوری دیگر، در مقابل تهدیدات بسیار شدیدتر نیز سر تسلیم فرود نیاورد (دوثرتی، ۱۳۷۲: ۸۵).
۴. **مبادله‌ی اطلاعات:** برای حصول بازدارندگی، اطلاعات مربوط به شرایط عینی و ذهنی طرفین باید مبادله شود تا سطح آگاهی آنها افزایش یابد (اشرفی ریزی، ۱۳۶۸: ۶۷).
۵. **عدم توسل به زور:** براساس محاسبه‌ی عقلانی، حتی با وجود تهدید به اعمال زور، جنگی بین طرفین صورت نخواهد گرفت و صرفاً انجام تهدید، برای تامین هدف کارساز خواهد بود (عسگرخانی، ۱۳۷۷: ۸۹).
۶. **عقلانیت طرفین:** مفهوم بازدارندگی بر این عقیده متمرکز می‌باشد که طرفین محاسبات خود را به صورت عقلانی انجام می‌دهند؛ بدیهی است که عقل در مقایسه با منافع به‌دست آمده، هزینه‌های گزاف را نمی‌پذیرد (همان: ۹۱).
۷. **ارزش‌ها:** منظور از ارزش‌ها این است که هریک از طرفین در یک رابطه بازدارندگی، باید در مورد ارزش‌های خاصی توافق داشته و نسبت به اهمیت مسائل مزبور دارای اشتراک نظر باشند. بنابراین تصمیم‌گیری هریک از بازیگران مبتنی بر ارزش‌ها، برتری سنجی آنهاست (ازغندی و روشندل، ۱۳۷۴: ۲۰۹).

دیدگاه‌های بازدارندگی

الف: دیدگاه برنارد برودی؛ برنارد برودی به‌عنوان اولین و مهم‌ترین نظریه‌پرداز بازدارندگی در دوران جنگ سرد است. به نظر وی تهدید اعلام‌شده در بازدارندگی باید از تاثیری تعیین‌کننده برخوردار باشد، هیچ خللی در آن راه نیابد و حداقل ضمانت اجرای آن

مبهم نباشد. به نظر وی، تهدید بازدارنده موجب می‌شود تا هزینه‌های اقدام نخست بیش از منافع آن جلوه کند؛ در نتیجه از هر گونه اقدام خطرناک خودداری خواهد شد. بنابر اعتقاد برنارد برودی، یک کشور برای اطمینان از سیاست بازدارندگی باید از توان ضربه‌ی دوم برای تضمین بقای خود و شکست‌دادن طرف مقابل آسوده خاطر باشد (کریمی، ۱۳۹۱: ۳۵-۳۶).

ب: دیدگاه کالین اس. گری؛ اس گری براین باور است که، اگر چه راهبردهای بازدارندگی یک مفهوم ثابت و تاریخی هستند، اما روابط بازدارنده با مدل‌های دقیق، ایستا و خطی تناسب ندارند؛ در عوض این روابط غیر قابل اتکا و منحصر بفرد هستند. وی معتقد است، نظریات بازدارندگی پس از جنگ سرد قابل کاربرد خواهند ماند (گری، ۲۰۰۰: ۲۵۵-۲۶۱).

ج: دیدگاه هنری کیسینجر؛ وی درباره‌ی بازدارندگی می‌گوید: هر چند بازدارندگی سیاست مسلط نظامی است، اما بیشتر از هر چیز وابسته به ملاک‌های روانی می‌باشد. در این سیاست، سعی می‌شود تا تصور خطرهای تحمل‌ناپذیر، طرف مخالف را از ارتکاب به عمل باز دارد. پیروزی این سیاست بستگی به آگاهی کامل از محاسبات طرف مخالف نسبت به حيله‌ای که جدی گرفته شود، دارد (مشیر زاده، ۱۳۸۰: ۵۱-۷۸).

د: دیدگاه والتر میلیس؛ به نظر وی درحالی‌که ترس از اقدامی غیر عقلانی می‌تواند بازدارندگی را تقویت کند، عقلانیت بیش از حد ممکن است به جنگ ناخواسته‌ای منجر شود، و آن هنگامی است که یکی از طرفین عاقل با اعتقاد راسخ به مجبور بودن طرف مقابل به عقب‌نشینی، بحرانی را شروع کرده یا تصمیم بگیرد قاطعانه ایستادگی کند، حال آن‌که محاسبه‌ی طرف مقابل این است که می‌تواند به آخرین حرکت بی‌خطر دیگر دست بزند؛ چرا که طرف اول را برای عقب‌نشینی به اندازه‌ی کافی عاقل می‌پندارد (کریمی، ۱۳۹۱: ۳۵).

ه: دیدگاه اسلام؛ اصل کلی که قرآن به صورت آموزه‌ای دستوری به مسلمانان آموزش می‌دهد، فراهم‌آوردن توان و نیرو است. تهیه هر چیزی که قدرت امت و دولت اسلامی را افزایش می‌دهد امری لازم و ضروری است و با توجه به شرایط مکانی و زمانی تغییر می‌کند. فراهم‌آوردن و آموزش نیروی زنده به معنای آن است که در همه زمینه‌ها (توان و

نیرو) از آمادگی لازم و بازدارنده برخوردار باشیم. در همه این ابزارها و نیروها آنچه مهم و اساسی است، اصل هراس انگیزی و ایجاد بازدارندگی است (مجمع البیان، ج ۳: ۱۱۲ و نیز جامع البیان ۴ جلد ۴: ۲۲۷). در همین رابطه، خداوند متعال در آیه ۶۰ سوره انفال به زیباترین شکل ممکن می‌فرماید: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ...» «و هر آنچه در توان دارید [می‌توانید] برای [مقابله] با ایشان [دشمن] نیرو و اسبان یراق کرده [مجهز] فراهم آورید تا مگر این‌سان دشمن خدا و خویشتن را مرعوب سازید». مجهز و آماده بودن برای رزم و دفاع در برابر دشمنان که می‌تواند دشمن را از مقاصد شوم خود بازدارد از توصیه‌های بارز این آیه شریفه می‌باشد که در واقع یادآوری‌کننده اصل بازدارندگی نظامی در اسلام است.^۱ همچنین از تفاسیر قرآن و منابع معتبر دیگری همچون: ترجمه تفسیر مجمع البیان، تفسیر تاریخ طبری ج ۲، قرطبی ج ۳، واقدی ج ۱، و تفاسیر ابن هشام ج ۱، دحلان ج ۳، نهج البلاغه، سنن النبى، ترمذی، الجهاد، تاریخ جنگ‌های اسلام، فروغ ابدیت، سیره نبوی و نظام دفاعی در اسلام در جهت احصاء کدهای مربوطه استفاده شده است.

روش‌شناسی تحقیق

نوع تحقیق از لحاظ هدف اکتشافی، کیفی و استراتژی آن براساس نظریه داده بنیاد است. روش نمونه‌گیری در این تحقیق، نمونه‌گیری نظری (تئوریک) بوده است؛ لذا همه گزاره‌های استخراج شده در مورد بازدارندگی نظامی از منظر آموزه‌های دینی در جداول کدگذاری مورد تحلیل قرار گرفته است. بر این اساس آیات و گزاره‌های انتخابی مرتبط با بازدارندگی نظامی؛ از منابع مورد نظر، احصاء و سپس کدهای موجود در آنها تبیین شد و در ادامه کدهای مشترک جمع‌بندی و مقوله‌های استنباطی با کدگذاری محوری استخراج

۱. دیدگاه اسلام در این زمینه بصورت کلی و اجمال بیان شده و تشریح ابعاد آن در بخش تجزیه و تحلیل یافته‌ها آمده است.

گردید. با مشخص نمودن نوع مقوله‌ها، سرانجام با کد گذاری انتخابی و تولید قضایا به بیان رابطه مفهومی بین مقوله‌های بازدارندگی نظامی از منظر آموزه‌های دینی اقدام شد.

جامعه‌ی آماری تحقیق حاضر؛ مشتمل بر آیات نورانی قرآن کریم، تفاسیر قرآن کریم، سیره ائمه معصومین (علیهم السلام) و تاریخ جنگ‌های صدراسلام از منابع معتبر شیعه و سنی و همچنین خطبه‌ها و نامه‌های حضرت علی (علیه السلام) در نهج البلاغه و لوح‌های فشرده قرآنی در حوزه موضوعی بازدارندگی و همچنین صاحب نظران و خبرگان در زمینه‌های علوم و معارف قرآنی و امور دفاعی با ویژگی‌های عام و خاص بوده و در واقع حجم نمونه آماری به تأیید جامعه خبرگی رسیده است. در این تحقیق، جهت گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای تخصصی، تفاسیر قرآن کریم و لوح‌های فشرده قرآنی، کتب، مقالات علمی، آرشیو و سایت‌های اطلاعاتی و همچنین شبکه جهانی اینترنت مرتبط با موضوع بازدارندگی نظامی، استفاده شده است.

روش تحلیل داده‌ها؛ این پژوهش از نوع داده بنیاد است که تحلیل داده‌های آن طی سه مرحله و با روش کیفی به شناسایی گزاره‌های منتخب و آیات و روایات مرتبط با بازدارندگی نظامی؛ احصاء کدهای موجود در آیات؛ تبیین مفاهیم یا کدهای مشترک بین آیات (گزاره‌ها) و تبدیل به مقوله‌ها می‌پردازد و سپس با کد گذاری محوری به شناسایی مقوله‌های علی، محوری، واسطه‌ای، محیطی، راهبردی و پیامدی بازدارندگی نظامی و سرانجام با کد گذاری انتخابی (مرحله نظریه پردازی) روابط بین مقوله‌ها و تولید قضایا (بیان رابطه مفهومی بین مقوله‌های بازدارندگی نظامی از منظر آموزه‌های اسلامی) اقدام می‌کند و سرانجام به طراحی الگوی مورد نظر اقدام می‌کند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

الف- کد گذاری باز

در نخستین مرحله از تجزیه و تحلیل داده‌ها با کد گذاری باز اقدامات زیر را انجام

گرفته است؛

الف: مطالعه قرآن کریم و انتخاب آیات (گزاره‌های منتخب) مرتبط با بازدارندگی

نظامی

ب: تفسیر آیات منتخب بر اساس تفاسیر قرآن کریم، روایات، سیره نبوی و تاریخ

جنگ‌های صدراسلام به منظور احصاء کدهای موجود در آنها

ج: تبیین کدهای هر آیه که با بازدارندگی نظامی مرتبط هستند.

د: تبیین مفاهیم یا همان کدهای مشترک بین آیات که با بازدارندگی نظامی مرتبط

هستند.

ح: تبیین مقوله یا همان مفاهیم مشترک بین آیات که با بازدارندگی نظامی مرتبط هستند.

و: مشخص کردن شناسه های مشترک کدها.

جدول شماره (۱) نتایج تحلیل محتوای کتب و کد گذاری باز

نشانهگر	نکات کلیدی	کد
طبری، ج ۲، قرطبی، ج ۳، واقدی، ج ۱، توبه/ ۴ تفاسیر انفال/ ۶۰ تفاسیر	<p>- پیامبر(ص) به هنگام نیاز به‌ویژه برای جنگهایی که با رومیان در شمال شبه جزیره داشت، با انعقاد قراردادهایی قبایل مختلف را ملزم می‌ساخت به جای پرداخت خراج، تعدادی نیروی نظامی و جنگجو در اختیار فرماندهی کل قرار دهند.</p> <p>- علاوه بر مردان، زنان نیز برای امور جنگ بسیج می‌شدند و وظیفه آنان بیشتر مداوای مجروحان (معمولاً همسرانشان)، امداد رسانی با آب و غذا و... بود؛ اگرچه هنگام ضرورت، آنها نیز می‌جنگیدند؛ همان‌گونه که در اُحد چندتن از مشرکان را نیز کشتند.</p> <p>- در قرآن کریم نیز از این دو نوع بسیج جزئی و عمومی یاد شده و خداوند آن را به رسولش ابلاغ فرموده است: "انفروا خفافاً و ثقلاً و جاهدوا باموالهم و انفسهم...".</p> <p>- هر آنچه در توان دارید [می‌توانید] برای [مقابله با] ایشان نیرو و اسبان یراق کرده [مجهز] فراهم آورید تا مگر این سان دشمن خدا و خویشان را موعوب سازید.</p>	(۱) فراهم کردن نیروی انسانی / جذب نیرو
انفال/ ۶۰ نساء/ ۷۱ تفاسیر	<p>- هر آنچه در توان دارید...نیرو و اسبان یراق کرده [مجهز] فراهم آورید تا مگر این سان دشمن خدا و خویشان را موعوب سازید.</p> <p>- ای کسانی که ایمان آورده اید سلاح خود را برگزید سپس دسته</p>	(۲) تدارک سلاح، نیرو، تجهیزات و

کد	نکات کلیدی	نشانگر
امکانات نظامی	<p>دسته یا همگی با هم از جا حرکت کنید.</p> <p>- صحابه ثروتمند برای رضایت حضرت حق، هزینه تأمین بخشی از تدارکات سپاه پیامبر را برعهده می‌گرفتند و در حقیقت اتفاق می‌کردند؛ در بسیاری از موارد زنان زینت‌آلات و جواهرات خود را برای تدارکات مورد نیاز لشکر می‌فروختند.</p> <p>- برای تأمین تدارکات و تجهیزات سپاه حتی در صورت نیاز از پیروان ادیان دیگر امکانات نظامی را به عاریه می‌گرفتند. از یهودیان بنی‌قریظه ۷۰ زره و تعداد زیادی شمشیر اجاره کردند.</p> <p>- همچنین ضمن انعقاد پیمانهایی با مسیحیان نجران، تسلیحات و تجهیزاتی را به عاریه و امانت می‌گرفتند</p>	<p>ابن هشام، ج ۱، دحلان، ج ۳، بلاذری،</p>
(۳) نظم و انضباط در جنگ و ایجاد اقتدار	<p>- پیامبر(ص) مسلمانان جنگجو را به صف کرد و می‌فرمود: همان‌گونه که در نماز به صف می‌ایستید، در جنگ نیز به صف شوید. این تاکتیک و آموزش در میان اعراب سابقه‌ای نداشت.</p> <p>- «مؤمن برای مؤمن چون ستونی است که بعضی، بعضی دیگر را محکم می‌کنند» و رسول‌خدا آن را به معنای ظاهری آن به هنگام منظم کردن صفوف در جنگ، تأویل و تفسیر می‌فرمود.</p>	<p>صف/۴ سیره نبوی</p>
(۴) مقابله قاطع با دشمن و اصل دفاع مشروع	<p>- پس هر کس به شما تجاوز کند، بر او تجاوز کنید همان‌سان که او بر شما تجاوز کرده است.</p> <p>- سنگ را از همان جایی که دشمن پرت کرده بازگردانید، که شر را جز شر پاسخی نیست.</p>	<p>بقره/۱۹۴ نهج البلاغه</p>
(۵) احتیاط و هوشیاری در اقدام به جنگ و دفاع	<p>- نسبت به دشمنت هوشیار و موقع شناس باش تا پیروز گردی... نسبت به دشمن پنهان بسیار هوشیارتر از دشمنی باش که آشکار عمل می‌کند.</p> <p>کاربرد واژه «جذر» نشانه عدم غفلت و به معنای هوشیاری و احتیاط گرفته اند.</p>	<p>نساء/۷۱ و ۱۰۲ منافقون/۴</p>
(۶) صبر و استقامت در سختی‌ها	<p>«ای اهل ایمان در کار دین صبور باشید و یکدیگر را به صبر و استقامت سفارش کنید و مهیا و مراقب کار دشمن باشید» (تأکید در باب اهمیت هوشیاری و احتیاط در برابر دشمن و نقشه‌های او</p>	<p>آل عمران /۲۰۰</p>
(۷) توجه به آمادگی جسمانی و تقویت قوای	<p>- اهتمام به ورزش هایی چون تیراندازی، نیزه پرانی، اسب دوانی، شنا برای تقویت قوای رزمی</p> <p>- اقامت در لشکرکشی‌های طولانی‌مدت، خواب در فضای باز،</p>	<p>سیره نبوی ترمذی، الجهاد، نسائی، الجهاد،</p>

نشانهگر	نکات کلیدی	کد
	چگونگی بهره‌گیری از منابع محلی، کندن گودال و سنگر، شکار حیوانات، جمع‌آوری غنایم، فراهم کردن آبهای بهداشتی و سرانجام شیوه دفن شهدا و ...	رزمی
سیره نبوی	سبق، رمایه و همچنین سباحت سه مسابقه ای هستند که اسلام آنها را روا شمرده و فایده آنها را برانگیختن عزم و آماده شدن برای جنگ و نزاع و راه یافتن به سوی ممارست دانسته است.	(۸) رزمایش‌ها و تمرینهای نظامی
نهج البلاغه	- اما بعد از صلح نسبت به دشمن کاملاً هوشیار باش، زیرا چه بسا دشمنی با صلح خود را نزدیک می‌کند تا تو را دچار غفلت نماید. «و لکن الجذر کُلُّ الجذر من عذوک بَعْدَ صَلَاحِه	(۹) دیده بانی و رصد دشمن در زمان صلح و جنگ
نساء/۷۴ و ۹۵ انفال/ ۱۰ سیره نبوی نهج البلاغه	- «... فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا» «... او را اجر عظیم دهیم» - «... فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا» مجاهدین را بر بازنشستگان ما اجر و ثوابی بزرگ برتری داده است. - رسول خدا: «هیچ چیزی نزد خداوند عزیزتر از قطره خون شهید در راه خدا نیست...» - جهاد، لباس تقوا و زره محکم و سپر مطمئن خداست	(۱۰) اهمیت و تقدس یافتن جهاد و مبارزه در راه خدا
آل عمران / ۱۴۶ سیره نبوی	- ایجاد انگیزه و روحیه در مسائلی چون اعتقاد به توحید در تمامی ابعاد، توکل و نقش آن در وجود نیروهای رزمی - اعتقاد به معاد و شهادت، صبر، ایستادگی و ایثار توصیه اکید شده است.	(۱۱) روحیه تکلیف‌گرایی و تقویت اعتقادات دینی
سیره نبوی آل عمران / ۱۵۹	- بهره‌گیری موثر از زمان، مکان و موقعیت مناسب در غزوات برای رویایی با دشمن و شکست آنها - بهره‌گیری از شیوه‌های دفاعی غیرنظامی بود که به شکل‌های مختلف در غزوات و سرایا مورد توجه قرار می‌گرفت. - بهره‌گیری از نظر نخبگان و مشورت با آنها از جمله مشورت در جنگ بدر، خندق و ... - «... وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ...» ... در کارها با آنها مشورت کن اما هنگامی که تصمیم گرفتی. قاطع باش و بر خدا توکل کن ...	(۱۲) توان مدیریتی نخبگان و فرماندهان
سیره نبوی تاریخ طبری ج ۲	پیامبر(ص) با توجه به این که می‌دانستند مسلمانان از رومیان بی‌مناک هستند. گاهی دسته‌هایی از لشکریان اسلام را برای انجام عملیات ایذایی به مرز روم می‌فرستادند و با این کار آسیب‌پذیری رومیان را آشکار کرده و روحیه مسلمانان را تقویت می‌کردند.	(۱۳) تقویت روحیه نیروهای رزمی خودی

نشانهگر	نکات کلیدی	کد
سنن النبى سیره نبوی	- روشن کردن آتش در شب فتح مکه توسط لشکریان پیامبر - مسلمانان هنگام برخورد با نیروهای دشمن شعارهایی کوبنده و مخصوص به خود داشتند که هم موجب شناخت خودی از غیرخودی بود و هم موجب تضعیف روحیه دشمنان می‌گردید. - غزوه خندق پیامبر (ص) فردی را به داخل قوم یهود فرستادند تا آنها را از ادامه جنگ با مسلمانان منصرف سازد.	(۱۴) تضعیف روحیه دشمن
سیره نبوی مغاذی تاریخ جنگ‌های اسلام	- با عقد پیمانها و اطمینان از اینکه کاری با آنها ندارد عده ای از نیروهای غیر خودی را دلسرد می‌کرد. در فتح مکه پیامبر فرمودند هرکه به خانه ابوسفیان بیاید در امان است. - در جنگ خوارج علی (ع) پرچمی را به زمین علم کرده و فرمود هرکه به زیر این پرچم بیاید در امان است.	(۱۵) بی طرف ساختن نیروهای دیگر
فروغ ابدیت سیره نبوی	سر دادن شعار «اللَّهُ أَعْلَىٰ وَ أَجَلٌ، اللَّهُ أَعْلَىٰ وَ أَجَلٌ؛ خدا بزرگ و توانا است در برابر شعار طعنه آمیز ابو سفیان و عکرمه: «اعل هبل، اعل هبل؛ سرفراز باد هبل»؛ یعنی این پیروزی ما به بت پرستی مربوط است.	(۱۶) مقابله با حربه‌ها و تبلیغات روانی دشمن
انفال/ ۴۶	«وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَا تَنَازَعُوا...» خدا و پیامبرش را اطاعت نمایید! و نزاع (و کشمکش) نکنید، تا سست نشوید، و قدرت (و شوکت) شما از میان نرود! و صبر و استقامت کنید که خداوند با استقامت کنندگان است.	(۱۷) پرهیز از اختلاف و درگیری در صفوف خودی
سیره نبوی	- بستن دهان اسبان و حرکت از میان شیار در جنگ ذات السلاسل - فرمان به عبور لشگر از راه‌های خالی از سکنه در غزوات بنی سلیم و نجران، جلوگیری از درخشندگی اسلحه هنگام حرکت و عبور نکردن از مقابل ساکنان مناطق میان راه غزوات و سرایای بدر و بنی سلیم - سفارش به ایجاد نکردن هرگونه سروصدا و دستور باز کردن زنگوله از گردن شترها و حرکت دادن مخفی نیروها به شکل مخفی در غزوات موته و فتح مکه	(۱۸) فریب دشمن و استفاده از اصل غافلگیری
انفال/ ۶۰ سیره نبوی	- دستور آیه ۶۰ سوره انفال در واژه ترهبون - دستور به شعله ور ساختن مشعل و ایجاد حلقه عظیم آتش در اطراف مکه جهت ایجاد رعب و وحشت در دل دشمن و فتح شکوهمندانه مکه بدون هرگونه مقاومت و درگیری	(۱۹) ایجاد رعب و وحشت در دل دشمن
سیره نبوی نهج البلاغه	- به زمین منطقه توجه کامل داشته و از عوارض طبیعی و مصنوعی آن جهت کسب پیروزی بهره می‌گرفته‌اند. چنانچه در جنگ بدر،	(۲۰) استفاده از زمین و عوارض

کد	نکات کلیدی	نشانگر
طبیعی مناسب در دفاع و حمله	احد، خندق و صَفْنین کاملاً مشهود است. - هرگاه به سوی دشمن رفتید، ... باید که پایگاه شما بر فراز تپه‌ها یا در دامنه کوه‌ها یا کرانه رودخانه‌ها قرار گیرد تا در آن موقعیت، پناه شما در برابر دشمن و نگهدارتان باشد.	
(۲۱) استفاده از موقعیت‌های مکانی استراتژیک در چیدمان و استقرار نیروها	- در جنگ خندق بهترین موقعیت دفاع در شهر بود که با حفر خندق تکمیل شد. - در برخی از غزوات و سرریه‌ها استقرار در کنار چاه آبها و رودخانه‌ها بسیار مرسوم بود. استقرار و مکان یابی مناسب در مواضعی که از هر جهت نیروها در آن تقسیم و ازدست‌رسی دشمن مصون بودند، مانند غزوه خندق که تنها سمت شمال آن باز بود و جنگ خبیر که لشکریان اسلام در موضع مطلوبی قرار داشتند.	سیره النبی
(۲۲) ایجاد اتحاد و همدلی بین رزمندگان	«وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَ...» و مانند کسانی نباشید که پراکنده شدند و اختلاف کردند (آن هم) پس از آنکه نشانه‌های روشن (پرووردگار) به آنان رسید! و آنها عذاب عظیمی دارند.	آل عمران/۱۰۵
(۲۳) جلوگیری از پراکندگی و ایجاد تفرقه	- وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا: و همگی به ریسمان خدا [قرآن و اسلام، و هر گونه وسیله وحدت]، چنگ زنید، و پراکنده نشوید.	آل عمران/۱۰۳
(۲۴) ایجاد ائتلاف‌ها، اتحادها و پیمان‌های نظامی و غیر نظامی	- پیمان و بیعت عقبه اول و دوم که بین مسلمین و یهودیان مدینه منعقد گردید و مواردی که با مشرکین مدینه به امضاء رسید. - عقد اخوت بین مسلمانان در مدینه - قرار داد صلح حدیبیه در سال ۱۰ هجری	سیره نبوی
(۲۵) اتحاد و انسجام داخلی (وحدت ملی)	امت واحده، اعتصام به حبل الله، کلمه سواء: «قل یا اهل الکتاب تعالوا الی کلمه سواء بیننا و بینکم...». این به معنای باورهای دینی مشترک است که اهل کتاب نیز باید بدان ملزم باشند. صراط مستقیم که این واژه به صورت مفرد در برابر واژه «سبیل» که گاه به صورت جمع می‌آید، حکایت از وحدت و یکپارچگی راه مؤمنان دارد. تألیف میان دلها، اخوت و برادری و ارتباط مؤمنان با یکدیگر، از جمله مضامین قرآنی در این باره است.	بقره/۲۱۳ ال عمران/۶۴ و ۱۰۳ انعام/۱۵۳، انفال/۶۳ حجرات/۱۰ صف/۶۱
(۲۶) ایجاد ظرفیت	- هجرت به حبشه به سرپرستی جعفر ابن ابی طالب و قانع نمودن پادشاه حبشه به دین اسلام	سیره نبوی

کد	نکات کلیدی	نشانگر
دپلماسی	- در سال دوازدهم بعثت در ایام حج ۱۲ نفر با پیامبر بیعت نمودند و سال ۱۳ بعثت ۷۰ نفر با پیامبر بیعت کردند.	
(۲۷) اطاعت از فرماندهی	- «ای کسانی که ایمان آورده اید، از خدا اطاعت کنید و از رسول و الوالمرخویش فرمان برید و ...» - اطاعت از فرماندهی لشکر، که پیامبر (ص) به آن بسیار تأکید می فرمود، به نحوی که در جنگ هایی که خود ایشان حضور داشتند، فرماندهان جناح های مختلف را خودشان تعیین می کردند.	نساء/۵۹ سیره نبوی
(۲۸) آموزش و تربیت نیرو	- آموزش در دو مرحله به اجرا در می آمد: یکی قبل از جنگ و دیگری در حین جنگ یا انجام سریه. - پیامبر با سخنرانی و تشویق: «خداوند با یک تیر سه نفر را وارد بهشت می کند...» - توجه پیامبر(ص) در استفاده از کمان، شمشیر، نیزه، اسب و ...، برگزاری مسابقات متعدد در سوارکاری و تیراندازی و سایر آموزشها - مکانی در نزدیکی کوفه که حضرت علی (ع) در آن جا برای لشکریانش سخنرانی می کرد و آنان را از لحاظ جسمی و روحی برای نبرد آماده می ساخت. - اهتمام به فراگیری و آموزش صنعت ساخت سلاح از جمله ساخت نیزه، شمشیر و کمان در داخل توسط سازندگان محلی، -اقامت در لشکرکشی های طولانی مدت، خواب در فضای باز، چگونگی بهره گیری از منابع محلی، کندن گودال و سنگر، شکار حیوانات، چگونگی برخورد با اسیران، جمع آوری غنایم و ...	ابن ماجه، الجهاد، نسائی، الجهاد سیره نبوی
(۲۹) لزوم جدایی صف خودی از غیرخودی	جدا کردن افراد سست عنصر و آسایش طلی از رزمندگان واقعی؛ کسانی بودند که در ایمان خویش سست بودند و مشقت جنگ و دوری از خانه و سرزمین را برنمی تافتند. ولی خداوند ایشان را پس از بازگشت مجاهدان رسوا می کند .	توبه/۴۲ و ۱۱۸ و ۸۵ و ۸۶ و ۹۳ بحارالانوار، ج ۲۱
(۳۰) توان پشتیبانی و امداد در جنگ	- مداوای مجروحین و آبرسانی به رزمندگان در جنگ های صدر اسلام توسط زنان مبارز انجام می شد. این امر نه تنها روحیه رزمندگان اسلام را بالا می برد اتحاد و همبستگی و قدرت دفاعی را نیز افزایش می داد. - فراهم کردن آبهای بهداشتی و شیوه دفن شهدا و ...	سیره نبوی، شهید مطهری، تاریخ طبری.
(۳۱) پیمان های نظامی اهل کتاب	تنظیم و تصویب پیمان نامه ی عمومی و نیز امضای عدم تجاوز با یهود، نمونه ای از این اقدامات پیشگیرانه بود.	ابن اسحاق، سیره، ص ۶۸

کد	نکات کلیدی	نشانگر
با مسلمانان		
(۳۲) توان سازماندهی نظامی	- تقسیم سپاه به گروهها و دسته‌های گوناگون - تخصصی کردن وظایف (سوارکاران، پیاده نظام، نیزه داران، کمانداران و...).	سیره نبوی
(۳۳) حفظ استحکام و یکپارچگی مؤمنان در رویارویی با دشمنان	- اتحاد در سطح ملی و جهانی، باعث استواری و استحکام صفوف مسلمانان در برابر دشمنان می‌شود؛ چنان که در جای دیگر، مؤمنان ایستاده و تشکل یافته در یک صف را که مانند بنیان مرصوص در راه خدا به نبرد می‌پردازند.	انفال/۴۶ صف/۶۱
(۳۴) میزان پشتیبانی مالی و اقتصادی	- عده ای هم که توان مبارزه نداشتند در تهیه و تدارک اسب، شمشیر و سایر مایحتاج جنگ مشارکت داشتند. حمایت برخی از ثروتمندان و منفذین از حکومت اسلامی تأثیر زیادی در گسترش اسلام و ایجاد بازدارندگی نظامی در آن زمان داشت. از جمله عباس ابن عبدالمطلب که تاجرو یکی از ثروتمندان قریش بود. نفوذ او در حمایت از اسلام قابل توجه است. - در غزوه تبوک، پیامبر (ص) ثروتمندان و بی‌نیازان را تشویق فرمود تا برای پشتیبانی از جنگ انفاق کنند و عثمان از کسانی بود که هزار دینار انفاق کرد.	بلاذری، انساب الاشراف لمعارف سیره نبوی ابن هشام، ج ۲،
(۳۵) تبلیغ اسلام بدون درگیری	- در ایام حج، پیامبر (ص) در رساندن پیام خداوند و ابلاغ دین اسلام، بدون درگیری بالاترین کوششها را انجام می‌دهد. گسترش مکتب جدید و رسیدن صدای آن نه تنها به قبائل اطراف مکه، بلکه به شهرهایی چون طائف و مدینه و سرزمین‌هایی چون یمن، حبشه، شام و ... از جمله مسائل بسیار مهم در این دوران است. - ارسال قاری قرآن و مبلغان به شهرهای اطراف در دوران پس از هجرت	سیره نبوی
(۳۶) توان بسیج عمومی	- آیه ی شریفه: انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ . خداوند در این آیه هر صفتی از افراد جامعه (که دارای قدرت جانی و مالی است) اعم از فقیر و غنی، جوان و پیر، سواره و پیاده را ملزم به شرکت در جهاد کرده است. - پیامبر برای فتح مکه و گشودن محکم‌ترین دژهای بت پرستی و برانداختن حکومت ظالمانه قریش بسیج عمومی اعلام کرد و همراه ده هزار نفر سپاهیان اسلام به منطقه «مرالظهران» (چند کیلومتری مکه) رسیدند. - فرمان بسیج عمومی برای جهاد در جبهه تبوک	توبه/ ۴۱ المغازی، ج ۲، صص ۹۹۱-۹۹۰ ترجمه تفسیر مجمع البیان، ۱۰/۱۱.
(۳۷) کسب اطلاعات از	از آن زمانی که پیامبر در مدینه سکنی گزید، پیوسته مأموران زیردست را روانه ی اطراف می‌کرد تا حضرت را از اوضاع و خارج مدینه آگاه	سیره نبوی بن هشام، زندگانی

کد	نکات کلیدی	نشانگر
وضعیت دشمن	سازند و پس از گزارش کارها و حرکات دشمنان آن حضرت کارهای لازم را برای دفع حرکات دشمنان فراهم می‌ساخت: - عباس عموی پیامبر هجرت نکرد بلکه در مکه ماند و همیشه جریانات مکه را به پیغمبر گزارش می‌داد. - قبل از جنگ احزاب گزارشگران، به پیامبر - اطلاع دادند که اتحادیه نظامی نیرومندی بر ضد اسلام تشکیل شده و این اتحادیه در روز معینی حرکت و قصد دارند مدینه را محاصره کنند. - آن حضرت - حذیفه بن یمان را مأمور ساخت که شب هنگام، میان قریش در جنگ خندق برود و از وضع و تصمیم آنها رسول خدا را با خبر سازد و حذیفه مأموریت خود را انجام داد.	پیامبر اسلام، ج ۲، ص ۱۸۰-۱۶۸؛ نظام دفاعی اسلام، ص ۱۰۷؛ با نخستین حکومت اسلامی در مدینه، ص ۱۳۱.
(۳۸) حفظ اسرار نظامی	- مخفی نگه داشتن آمادگی بسیج اولیه در غزوات و سرایای بنی سلیم، ذی امر، ذات الرقاع، - مخفی نگه داشتن قدرت و توان و تحرکات تا نزدیکی مکه در فتح مکه	سیره نبوی
(۳۹) ایجاد موانع و استحکامات در برابر دشمن	- حفر خندق در جنگ خندق و آب بستن آن - ایجاد موانع و دامهای آهنین در مسیر حرکت دشمن در محاصره طائف، این موانع دارای سه شاخه و به صورت مثلث بود که دو شاخه آن بر روی زمین و یک شاخه در داخل زمین قرار داده می‌شد تا مانع عبور سواره نظام یا پیاده نظام دشمن شود.	- حشر/۱۴ - سیره نبوی
(۴۰) نشان دادن شدت و اقتدار نظامی	ای کسانی که ایمان آورده‌اید! با کافرانی که مجاور شما هستند پیکار کنید، و آنها باید در شما شدت و قاطعیت بیابند، و بدانید که خدا با پرهیزکاران است.	توبه/۱۲۳
(۴۱) پیمان صلح با دشمن و بیگانگان	- پیمان صلح حدیبیه بستر سیاسی و امنیتی مناسبی را برای مسلمانان فراهم ساخت که فتح مکه و مسلمان شدن بسیاری از مشرکان از نتایج پر بار آن بود. - بیعت رضوان، پیمان پایداری مسلمانان با پیامبر	فتح/۱۱ تا ۱
(۴۲) عقد قرارداد با کشورهای دوست	- قرارداد ساخت و تأمین سلاح با کشور یمن - انعقاد پیمانهایی با مسیحیان نجران، برای اجاره وامانت گرفتن تسلیحات و تجهیزات	سیره نبوی بلاذری

ب- کدگذاری محوری

از اقدامات صورت گرفته در مرحله «کدگذاری باز» ۴۲ کد بدست آمده از قرآن و روایات، سیره نبوی که باید در این مرحله در قالب بسیار محدودتری دسته بندی شوند، آنگاه برای هر دسته عنوان مناسبی مقوله (مؤلفه) برگزیده شود که دربرگیرنده محتوای همه مفاهیمی است که در یک گروه جمع شده اند. در روش شناسی گراند تئوری به این عمل «کدگذاری محوری» گفته می شود. در جدول کدگذاری محوری که به کمک کارشناسان حوزوی و دانشگاهی و با استفاده از تست خبرگی و سپس تکنیک چند رأیی فراهم شده است، در جدول ذیل آمده است.

جدول شماره (۲) تحلیل کدگذاری محوری

ردیف	شناسه های مشترک	مقوله ها
۱	(۱) و (۳۶)	بسیج نیرو
۲	(۲) و (۳۰) و (۳۴)	توانمندی بسیج امکانات و تجهیزات نظامی
۳	(۷) و (۸) و (۲۸)	آموزش و ارتقاء توان رزم
۴	(۲۰) و (۲۱)	میزان برخورداری و استفاده از ظرفیت های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی
۵	(۱۷) و (۲۲) و (۲۳) و (۲۵)	انسجام درونی نظام و دفاع مردم محور
۶	(۱۸) و (۳۹) و (۳۸)	میزان برخورداری از تاکتیک های پدافند غیر عامل
۷	(۲۴) و (۴۲)	عقد قراردادهای و پیمان های نظامی با متحدان منطقه ای
۸	(۳) و (۲۷) و (۳۲)	مدیریت و فرماندهی اثربخش
۹	(۶) و (۱۰) و (۱۱) و (۲۹) و (۳۳)	آماده سازی اعتقادی
۱۰	(۱۶) و (۲۶) و (۳۵)	استفاده از ظرفیت های فرهنگی و دیپلماسی
۱۱	(۳۱) و (۴۱)	عقد قرار دادهای صلح و توافقنامه ها با رقبای و دشمنان
۱۲	(۴) و (۱۹) و (۴۰)	ایجاد ترس و وحشت در دل دشمن
۱۳	(۵) و (۹) و (۳۷)	کسب آگاهی از وضعیت دشمن
۱۴	(۱۱) و (۱۳) و (۱۴) و (۱۵)	مقابله با جنگ روانی دشمن

ج- کدگذاری انتخابی

کدگذاری انتخابی با تلفیق مقوله هایی که برای شکل گیری چارچوب تئوریک اولیه توسعه داده شده اند، مرتبط است. (اسفیدانی، ۱۳۸۹: ۵۸) دسته بندی مقوله های بازدارندگی

نظامی از منظر آموزه‌های دینی. در این تحقیق در مرحله کدگذاری انتخابی وجوه مشترک مولفه‌های بدست آمده از مراحل قبلی شناسایی شدند و با توجه به اشتراکات آن‌ها در دسته بندی کلی تر و محدودتری سامان دهی شدند. باین وجود تعداد این مؤلفه‌ها به «۷» مورد رسید براساس نظرخواهی از خبرگان، مؤلفه‌های حاصل شده در (جدول شماره ۳) احصاء شده است.

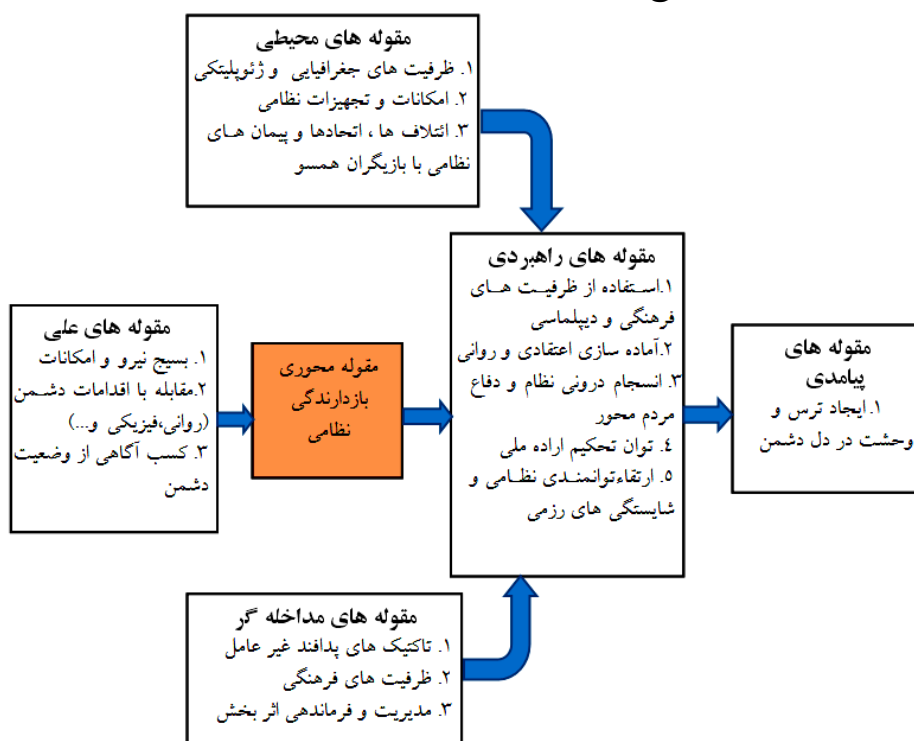
جدول شماره (۳) تحلیل کدگذاری انتخابی

ردیف	مقولات	مضامین
۱	توانمندی، بسیج نیرو و امکانات	بسیج نیرو
		بسیج امکانات و تجهیزات نظامی
۲	توانمندی نظامی و شایستگی‌های رزمی	آموزش و ارتقاء توان رزم
		مدیریت و فرماندهی اثربخش
		کسب آگاهی از وضعیت دشمن
۳	توان تحکیم اراده ملی	آماده سازی اعتقادی و روانی
		مقابله با جنگ روانی دشمن
		ایجاد ترس و وحشت در دل دشمن
۴	برخورداری و توان بکارگیری راهبردها و تاکتیک‌های پدافند غیر عامل	میزان برخورداراری از تاکتیک‌های پدافند غیر عامل
		انسجام درونی نظام و دفاع مردم محور
۵	میزان برخورداراری از ظرفیت‌های فرهنگی، دیپلماسی و سیاسی	استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی و دیپلماسی
		عقد قرار دادهای صلح و توافقنامه‌ها با رقبای دشمنان
۶	میزان برخورداراری و استفاده از ظرفیت‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی	میزان برخورداراری و استفاده از منابع و ظرفیت‌های جغرافیایی
		میزان برخورداراری و استفاده از ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی
۷	ائتلاف‌ها، اتحادها و پیمان‌های نظامی با بازیگران همسو	عقد قراردادهای و پیمان‌های نظامی با متحدان منطقه ای
		ائتلاف با گروه‌ها و بازیگران داخلی

د- مدل نهایی تحقیق

با بررسی و مطالعه محتوای منابع تحقیق از منابع موثق؛ تفاسیر قرآنی و روایات اهل البیت (ع) تواریخ اسلامی و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده در نهایت مدل پارادایمی

براساس نظریه استراوس و کوربین شکل گرفت. مدل مذکور دارای مقوله محوری، شرایط علی و مداخله گر، راهبردها، پیامدها و مقوله‌های محیطی است. در مدل مذکور؛ مقوله محوری همان پدیده اصلی مورد مطالعه، ایده و فکر محوری، حادثه یا واقعه‌ای است که جریان کنش و واکنش‌ها به‌سوی آن رهنمون می‌شود. مقوله‌ای که به‌عنوان مقوله محوری انتخاب می‌شود باید به‌قدر کافی انتزاعی بوده و بتوان سایر مقوله‌های اصلی را به آن ربط داد (آقا محمدی، ۱۳۹۵: ۱۸۰). در تحقیق حاضر مقوله محوری همان بازدارندگی نظامی است. سایر مقوله‌ها در شکل زیر تشریح شده‌اند.

شکل (۱) مدل پارادایمی بازدارندگی نظامی براساس آموزه‌های اسلامی

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

(۱) نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر تلاش شد، با اتخاذ یک روند علمی مناسب، بر روی مؤلفه‌های بازدارندگی نظامی از منظر اسلام توافق کلی بوجود آید تا بتوان با استفاده از آن، برای تعمیم بازدارندگی نظامی بر اساس آموزه‌های اسلامی اقدام نموده و در راستای تحقق آرمان‌های جمهوری اسلامی قدم برداشت. در مورد مؤلفه‌های بازدارندگی نظامی باید گفت در هر عصری به عنصر ویژه و خاصی تکیه می‌شود اما آنچه اهمیت دارد، توجه همزمان به همه مؤلفه‌ها و پرهیز از یکسوی نگری است. در مدل نظری ارائه شده هیچ اولویت بندی خاصی بین مؤلفه‌های (مقوله‌های) بازدارندگی نظامی در نظر گرفته نشده است. همچنین هر یک از مؤلفه‌های ارائه شده در مدل نظری، از دل داده‌های این پژوهش با تجزیه و تحلیل، تفسیر و کدگذاری استخراج شده‌اند. در خصوص روایی تحقیق نیز مدل مورد نظر و مقولات آن توسط چند تن از خبرگان موضوع مورد بررسی و مشاوره قرار گرفت و اشکالات ذکر شده جزئی برطرف گردید. برای پاسخ به سؤال تحقیق می‌توان گفت که مؤلفه‌های بازدارندگی نظامی از منظر اسلام همان مقولات مدل نظری می‌باشد که عبارتند از: ۱. توانمندی بسیج نیرو و امکانات ۲. توانمندی‌های نظامی و شایستگی‌های رزمی ۳. توان تحکیم اراده ملی ۴. برخورداری و توان بکارگیری راهبردها و تاکتیک‌های پدافند غیر عامل ۵. میزان برخورداری از ظرفیت‌های فرهنگی، دیپلماسی و سیاسی ۶. میزان برخورداری و استفاده از ظرفیت‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی ۷. ائتلاف‌ها، اتحادها و پیمان‌های نظامی با بازیگران همسو.

با عنایت به مفاهیم و مؤلفه‌های (مقوله‌های) اصلی بازدارندگی نظامی در مدل پارادایمی تحقیق به روشنی می‌توان دریافت که تمامی مفاهیم و مؤلفه‌های فوق، صبغه دفاعی داشته و صرفاً برای منصرف کردن متجاوز و یا مقابله و اعمال ضربه دوم بعد از تهاجم طراحی شده است؛ بنابراین موضوعاتی همچون حمله پیش‌دستانه، افراط‌گرایی قومی-مذهبی و عملیات‌های تروریستی هیچگونه منشاء و نشانه‌ای از مبانی اسلام ناب

محمدی نداشته و عمدتاً این گونه حرکت‌های مزبوحانه زائیده تفکرات بیمارگونه سلفی‌ها و القاء آن از طرف سردمداران غربی آنان است.

(۲) پیشنهادها

پژوهش حاضر رهیافتی در جهت توانمندسازی حوزه نظامی و بسیج نیرو به منزله بازدارندگی نظامی از منظر اسلام دارد؛ بنابراین داده‌ها و یافته‌های آن نیز ماهیت مقابله‌ای یافته و در سطح دفاعی - امنیتی به عنوان الگوی برگرفته از مبانی دینی خود نمایی می‌کند.

- این پژوهش بستر ساز عناوین مختلف پژوهشی و رساله‌های دانشگاهی و حوزوی با رویکرد دوگانه (تدافعی و تهاجمی) خواهد بود.

- در رویکرد تدافعی، هدف، شناخت موضوعات، نگرش‌ها، معنا سازی و مبارزه با جنگ روانی دشمنان علیه کشور و آحاد مردم انقلابی ایران است تا زمینه‌ها و شرایط لازم برای دفاع و مقابلهٔ روش مند و علمی فراهم و در نهایت بتواند برنامه‌ها و تهدیدات نظامی را مهار و خنثی نماید.

- در رویکرد (تهاجمی) لازم است با تکیه بر اصول و مبانی قرآنی و دینی که از کلام وحی استخراج شده است، در مواجهه با رفتارهای ساختارشکن هژمون قدرت، شیطان بزرگ توجه شود و از طرف دیگر با بومی سازی آن و آگاهی بر ابعاد مولفه‌های بازدارندگی قابلیت بی بدیلی در اختیار مسئولین جمهوری اسلامی ایران قرار می‌گیرد تا بتوانند بر اساس مبانی دین مبین اسلام ایده‌های حقانی و ماهیت ضد انسانی و شیطنانی نظام سلطه و متحدان منطقه ای آن را به منظر قضاوت جهانی بگذارند.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- قرآن کریم
- نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی (۱۳۷۹)، قم، نشر شرقین، قم.
- آقامحمدی، داوود (۱۳۹۵) مدیریت راهبرد نظامی، انتشارات دافوس آجا.
- ابن اثیر، الکامل (۱۳۷۱) ترجمه، ابو القاسم حالت و عباس خلیلی، مؤسسه مطبوعاتی علمی، تهران.
- ابن هشام، سیره (۱۳۷۴) تحقیق مصطفی السقاء و ابراهیم الایاری و عبد الحفیظ شبلی چاپ دوم، انتشارات قم مصطفوی، قم.
- ازغندی، علی رضا و روشندل، جلیل (۱۳۸۹) مسائل نظامی و استراتژی معاصر، تهران، سمت.
- امیدوارنیا، محمدجواد (۱۳۸۱)، امنیت در قرن بیست و یکم، نشر دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران.
- اولسوسکی، رایزرد (۱۳۸۶)، بازدارندگی در امنیت ملی کشورهایی با اندازه متوسط، ترجمه عبدالمجید.
- دولت آبادی، باقر (زمستان ۱۳۹۲)، نقش عنصر بازدارندگی در راهبرد نظامی ایران فصلنامه سیاست دفاعی، شماره ۸۵.
- جیمز دوئرتی و رابرت فالتزگراف (۱۳۹۳)، نظریه های متعارض در روابط بین الملل، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، انتشارات قومس، چاپ هفتم.
- طباطبایی، سیدمحمد حسین (۱۳۵۴)، سنن النبی (ص)، ترجمه و تحقیق: محمد هادی فقهی، تهران.
- طبری، محمدبن جریر (۱۹۶۱)، تاریخ طبری، دارالحیاء التراث العربی، بیروت.
- عسگرخانی، ابومحمد (۱۳۷۷)، سیری در نظریه های بازدارندگی خلع سلاح و کنترل تسلیحات هسته ای، مجله سیاست دفاعی، تهران.
- فرشچی، علی رضا (۱۳۸۳) بازدارندگی و راهبرد، مطالعات جنگ ایران و عراق، سال سوم شماره دهم.
- قرطبی، ابو عبدالله محمد (۱۹۶۷)، الجامع لاحکام القرآن، دارالکتاب العربی، قاهره.
- کریمی، حمید (۱۳۹۱)، الگوی بازدارندگی همه جانبه دفاعی، دانشگاه عالی دفاع ملی
- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۰)، دفاع ملی موشکی آمریکا، فصلنامه سیاست خارجی، سال ۱۵، تابستان.
- مومن زاده، رضا (۱۳۹۲)، بازدارندگی دفاعی جدید جمهوری اسلامی ایران، پژوهش نامه دفاع مقدس، سال دوم شماره ۷.

نائینی، علی محمد (۱۳۸۹)، ابعاد تهدید نرم در استراتژی بازدارندگی امنیت ملی امریکا، فصلنامه عملیات روانی، شماره ۱۲، تهران.

- نقیب‌زاده، احمد (۱۳۸۹)، تحولات روابط بین‌الملل، انتشارات قومس، تهران.
- ™ واقدی، محمدبن عمر (۱۴۰۴)، المغازی رسول... (ص)، تحقیق مارسدن جونز، بی‌نا، بیروت.

ب. منابع لاتین

- Brandon Friedman(2012). **The Concept of Deterrence in Arab and Muslim Thought The Arab Gulf States**, the 13th annual herzliyaconferencejuan.
- Retrieved from <http://www.ualberta.ca/~ijqm/>
- Strauss, A., & Corbin, J. (2008). **Basics of qualitative research**. Translated by Mohammadi, Biok, Tehran: Human Science & Cultural Studies Center Publication(in Persian).
- Alex Grinberg,(2012). The Concept of Deterrence in Arab and Muslim Thought – Iran, June 2012
- www.herzliyaconference.org/_.../IranAlexGrinber
- <http://www.merriam-webster.com/dictionary/deterrence>
- Quackenbush, Stephen L, Deterrence theory: where do we stand?
- <http://www.negineiran.ir>